

derer: „I USA er „cowboybukser“ således noget andet, end de er i Danmark“ (s. 187). Det kan hun selvfølgelig have ret i; men samtidig hævder hun, at 1950'ernes danske cowboyreference ikke var „grebet ud af luften, for også de amerikanske producenter var i efterkrigstiden begyndt at kæde jeans sammen med cowboyen“ (s. 191). Når Marianne Rostgaard skriver, at danske kvinder i 1950'erne valgte „en tredje vej“ som udearbejdende husmødre og derfor bød supermarkederne velkommen som en tidsbesparende måde at gøre indkøb på, stiller hun dette op som en kontrast til amerikanske kvinders motiver og handlinger: „Sat på spidsen blev selvbetjeningsbutikker i Danmark et led i at frigøre kvinder fra husmorrollen, hvor de i USA var med til at cementere denne rolle“ (s. 133). Rostgaard synes her ikke at være opmærksom på, at andelen af amerikanske kvinder på arbejdsmarkedet 1940-1960 faktisk steg fra 25 procent til 40 procent, og at stigningen især gjaldt gifte kvinder med små børn (William H. Chafe, *Women and Equality: Changing Patterns in American Culture*, 1978, s. 94-95). Undertegnede anmelder kunne ikke undlade at smile lidt over, at Søren Hein Rasmussen i sit kapitel om den danske modstand mod *Superman* understreger, at de danske debattører ikke ulejlignede sig med at læse tegneseriehæfterne. I sit kapitel om detektivfiguren Nick Carters skæbne i Danmark forklarer Rasmussen nemlig læseren, at han selv som ung i 1970'erne investerede i en enkelt Nick Carter-roman, men husker meget lidt fra den, idet det var en fortælling, „som jeg aldrig fik læst færdig den efterårsdag, da jeg lå feberamt i min seng“ (s. 39).

Krydret med mange fine illustrationer og litteraturhenvisninger og dertil et noteapparat – der dog her og der fremstår lidt nødtørftigt – er *Postordrecowboys* en glimrende introduktion til litteraturen om amerikaniseringsprocesser i Danmark og samtidig en fornøjelse at læse. Også selvom det kan være lidt forstemmende at reflektere over, hvor stor en rolle *Billed-Bladet* og *Se og Hør* synes at have haft for skabelsen af mange danskeres billeder af det amerikanske.

Jørn Brøndal

| OLE BRANDENBORG JENSEN: *Landesgruppe Dänemark. NSDAPs udlandsorganisation i Danmark ca. 1932-1945* (*University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences*, 547), Syddansk Universitetsforlag, Odense 2017, 536 s., 398 kr.

Litteraturen om besættelsestidens tabere er vokset dramatisk siden 1990'erne. Blandt de grupper, der i 1945 var skrevet ud af det store danske fællesskab som led i den nationale renselsesproces, har de fleste efterhånden fået skrevet deres historie. Det gælder f.eks. de døm-

te landssvigere, de politisk organiserede nazister, de østfrontfrivillige, „tyskerpigerne“ og Schalburg- og Hipokorpsene, ligesom ledende nazister og frikorpsfolk er biograferet. De apokryfe fortællinger, „modfortællingerne“, er analyseret i Claus Bryld og Anette Warrings *Besættelsestiden som kollektiv erindring* (1998), og blandt de personlige aktører er en række ideologiske grænsetilfælde præsenteret i John T. Lauridsens *Over strengen* (2007). Selv torturbødler som Ib Birkedal Hansen og meget aktive stikkere som Grethe Bartram og Jenny Holm er portrætteret.

Med Ole Brandenburg Jensens *Landesgruppe Dänemark* er turen kommet til gruppen af tyske statsborgere, der i NS-tiden holdt til i Danmark. OBJ har udnyttet Berlin Document Center (som nylig er slået sammen med Bundesarchiv) og dets righoldige personarkiver, som bl.a. indeholder sagsmapper på rigstyske partimedlemmer i Danmark. Det drejer sig om ca. 1.000 personer, som med bopæl i Danmark i NS-tiden var medlem af NSDAP-AO (Auslandsorganisation der NSDAP). Af disse blev ca. 600 (s. 11) eller 450 (s. 86) rekrutteret i Danmark. Formålet er at undersøge NSDAP-AO's organisation og aktiviteter i Danmark 1932-45 og herunder „argumentere for, at NSDAP var en integreret del af den tyske forvaltning i Danmark i 1940-45, og at Partiet med dets forgreninger og tilsluttede organisationer ikke blot ledede og indoktrinerede det tyske mindretal i Danmark, men også øvede en betydelig ideologisk og praktisk indflydelse på dele af det 'omgivende' danske samfund“ (s. 19).

Kapitel 1 opridses kort NSDAP's organisationsprincipper og globale operationsmåde. Kapitel 2 beskriver tidlige aktivister fra NSDAP-AO i København og deres mislykkede forsøg på at etablere et støttepunkt i den tyske Skt. Petri-skole. Kapitel 3 identificerer partiets ledere og mellemledere i regioner og lokalafdelinger. Kapitel 4 søger at danne en „sociologisk profil“ af de rigstyske partimedlemmer. Kapitel 5 omhandler Hitlerjugend (konsekvent fejlskrevet „Hitler Jugend“) og forsøgene på at gøre Skt. Petri-skolen til HJ's Standort Kopenhagen. Kapitel 6 påviser, hvordan tyske myndigheders tidligere meget skarpe skelnen mellem det tyske mindretals („folketyskernes“) parti NSDAP-N og tyske statsborgere („rigstyskere“) og deres organisation NSDAP-AO udviskedes i besættelsens sidste fase, formentlig i et forsøg på at intensivere den lokale rekruttering til bevægelsen og i sidste ende krigsførelsen. Kapitel 7 behandler forholdet mellem SS og det folketyske mindretal i Sønderjylland. Kapitel 8 beskriver forsøgene på at organisere den danske ungdom i tyske nazistiske organisationer. Kapitel 9 behandler NSDAP's øvrige tilsluttede organisationer i Danmark, herunder Det tyske Handelskammer. Kapitel 10 beskriver ti „fanatiske“, tyske nationalsocialistiske familier i Danmark. Kapitel 11 beskri-

ver krigens kaotiske efterspil, hvad angik udvisningen af tyske nazister og den senere tildeling af dansk statsborgerskab.

Som det vil fremgå, handler bogen ikke udelukkende om NSDAP-AO's medlemmer i Danmark, men også om andre nazistiske organisationer, der var aktive her. De kan umiddelbart synes væsentlige at få med, når de dansk bosatte rigstyskeres ideologiske færden skal analyseres. På den anden side er disse organisationers danske grene så medlemsmæssigt små, at deres potentielle betydning nærmest forsvinder, og de få ændringer i personsammensætningen giver uforholdsmæssigt store statistiske udsving.

Det samme kan i virkeligheden siges om NSDAP-AO selv. Rigstyskerne udgjorde en gruppe på 6-7.000 personer i perioden, og ifølge forfatterens undersøgelser var som nævnt omkring 1.000 af dem medlem af NSDAP-AO (896 har kunnet identificeres, ca. 150 har ikke). I årene 1942-44 var 8 % af den voksne rigstyske befolkning i Danmark partimedlemmer (s. 97). I København fandtes der i april 1940 120 partimedlemmer ud af 1.500 voksne rigstyskere (s. 62). Sættes disse tal i forhold til de ca. 20.000 medlemmer, det danske nazistparti nåede op på, eller de 10 millioner medlemmer, NSDAP efterhånden kunne mønstre i det tyske rigsområde, må det være rimeligt at spørge, hvorfor en så stor undersøgelse af så lille et emne overhovedet skulle være interessant. Flere af tabergrupperne var talmæssigt lige så små eller mindre, men spillede dog en vis rolle politisk eller i den kollektive erindring, og det må have betydning, om rigstyske partimedlemmer i Danmark udgjorde en gruppe med politisk indflydelse eller det modsatte, og i hvor høj grad der f.eks. var tale om strategiske eller opportunistiske indmeldelser. OBJ giver ingen anden motivation for sin undersøgelse end, at NSDAP-AO's medlemsskare og hvervning i Danmark ikke har været undersøgt før, og at et fremragende kildemateriale i øvrigt står til rådighed i form af beholdningerne i Berlin Document Center. Måske skal man finde den egentlige drivkraft i forordet, hvor OBJ kritiserer „partifællernes og sympatisørernes egne fortrængningsmekanismer og deraf følgende løgne og fortællelser“, hvorfor „denne bogs identificering af flere tusinde partifæller, sympatisører og 'nyttige idioter' formentlig [vil] skabe en del furore“ (s. 11).

En socialhistorisk undersøgelse af partimedlemmernes baggrund som den foreliggende er ikke det samme som en „sociologisk undersøgelse“ eller „sociologisk metode“, som det hævdes (s. 81). Anlægger man en sociologisk indfaldsvinkel, forpligter man sig til at gå teoretisk til værks. Kvantificering alene gør det ikke, og skønt både Weber, Arendt og Baumann introduceres (s. 213 og 248), er deres teorier reelt ikke anvendt. Webers idealtipe misforstås og anvendes ikke som videnskabelig abstraktion, der indfanger en række typiske karakteri-

stika, men bruges derimod i betydningen „den typiske fanatiker“ (s. 214), „idealtypiske tyske nationalsocialister“ (s. 215) eller i form af den nazistiske idealfamilie (s. 216-17). De var „repræsentanter for den nationalsocialistiske idealtipe“ (s. 217) og „yderst repræsentative eksempler, altså netop idealtyper, på ondskabens banalitet i dennes ’danske’ udgave“ (s. 241). Den kategori er empirisk funderet, ikke teoretisk og slet ikke webersk.

Men også i virkelighedens typer hersker der forvirring. Kapitel 10's overskrift lyder „Hvem var de typiske NSDAP-medlemmer i Danmark?“, men allerede et par linjer inde i kapitlet ændres bestræbelsen til at gælde identifikationen af „nogle typiske repræsentanter for NSDAP's mest fanatiske og dermed mest dedikerede tilhængere i Danmark“ (s. 213), hvilket jo kan være noget ganske andet og formentlig også er det. Det er en skam, at det går så galt, for der findes jo andre, interessante indfaldsvinkler, der kunne være anvendt, f.eks. den mikrohistoriske tilgang, der åbner mulighed for en „thick description“, eller organisationssociologien, der kunne være anvendt til f.eks. at undersøge spørgsmålet om rigstyskeres afkoblingsstrategi i forbindelse med partimedlemskab, ligesom *social network*-teori havde kunnet afdekke betydningen af personlige forbindelser osv.

Der er få overraskelser blandt de mange resultater, OBJ når frem til i sine statistiske undersøgelser. Der er overrepræsentation af voksne mænd, de kom overvejende fra middelklassen, medlemmer af Hitlerjugend kommer gerne fra familier, hvor forældrene i forvejen er partimedlemmer, tilslutningen til Hitlerjugend var størst i Aabenraa osv. At der er overvægt af akademikere, forretningsfolk og diplomater, mens landmænd og arbejdere er underrepræsenteret, bør ikke komme som nogen overraskelse, hvad angår den rigstyske gruppe, som stod stærkt i hovedstaden og i sagens natur voksede efter den 9. april.

Med den foregående nazificering af det tyske diplomatkorps og hærledelse bør det heller ikke komme som en overraskelse, at Skt. Petri-skolen, Københavns tyske skole, som i forvejen var det naturlige samlingspunkt for børn af tyske familier, var under heftigt pres fra især Hitlerjugends danske repræsentanter, som ivrigt søgte at gøre deres indflydelse gældende. I årene 1930-45 var der samlet set 27 partimedlemmer ud af de 40 lærere, der var ansat på skolen i perioden. Organisationsprocenten i lærerstaben fulgte dermed ikke overraskende tendensen hjemme i Tyskland, ligesom en del af eleverne var medlem af Hitlerjugend (skønt man aldrig nærmede sig de 60 %, som var antallet af elever på de tyske skoler i Nordslesvig, der var medlem af Deutsche Jugend). Tyske diplomat- og politiofficersbørn blev indskrevet; Renthe-Finks, Bests, og Kansteins børn gik her. Men var skolen den „nazirede“, som medierne i kølvandet på denne bogs udgivelse

har kaldt den? Det er et spørgsmål, som retter sig mod skolens ledelses motiver, og det er faktisk svært at vurdere. Et par ihærdige nazistiske lærere blev hældt ud i december 1933; en tredje, den i andre sammenhænge kendte Hans Wäsche, blev fyret i juni 1935. Skolens senere leder Hans Praetorius, som havde undervist der siden 1935, meldte sig ind i partiet i december 1938. Men hvorfor? Af opportuniste eller overbevisning? Hvad var skolens politiske råderum under påvirkningsforsøgene fra det tyske gesandtskab, partiet og ideologisk optændte elever? Ansatte man f.eks. lærere, der i forvejen var partimedlemmer, eller meldte lærerne sig, som f.eks. Gustav Fröhberg, ind i partiet, mange år efter at de var ansat? En undersøgelse i Skt. Petri-skolens regi skal i de kommende år forsøge at komme til bunds i disse sager, herunder det forhold, at skolens jubilæumsudgivelser sidenhen har ignoreret den nazistiske påvirkning (det skal nævnes for en god ordens skyld, at denne anmelder er medlem af følgegruppen).

Hvad angår den nazistiske indflydelse på Skt. Petri-skolen er OBJ selv ikke i tvivl. Han konkluderer, at Skt. Petri-skolen reelt fungerede „som en helt integreret del af NSDAP“ (s. 127). Konklusionen skyldes sikkert „et vedvarende og meget tæt forhold mellem HJ [Hitlerjugend] og skolen“ (s. 117) og „Sankt Petri Skoles reelle sammensmeltning med Hitler Jugend og Partiet“ (s. 136), skønt han samtidig vedgår, at det var „langt de færreste af Sankt Petris rigstyske elever, der endte som partimedlemmer“ (s. 136). Hvis dette kan forekomme forvirrende, hænger det sikkert sammen med OBJ's noget stridslystne tilgang til materialet og trang til at fortolke sine analyser ind i en ramme, hvor der skal dømmes og frikendes – mest dog det første (f.eks. skolelederen Maywald (s. 119)). Til gengæld har OBJ blik for, at de enkelte medlemmer af Hitlerjugend nok „i højere grad [bør] betragtes som ofre end som gerningsmænd“ (s. 15), skønt de angiveligt udøvede „grove, racistiske overgreb“ og deltog i Sankt Petri-skolens (påståede) „automatiserede og institutionaliserede udøvelse af modbydeligheder“ (s. 126). Det sidste – mobning – gives der kun et enkelt eksempel på, men man kan konstatere, at de jødiske børn efterhånden blev taget ud af skolen. I 1940 var der ikke flere tilbage.

Bogen er langt hen ad vejen en opremsning af medlemmer og ledere, fulgt op af statistiske opgørelser af deres baggrund, hvad der udmærket kunne danne udgangspunkt for en international artikel, idet resultaterne må have interesse for nazismeforskningen. Kortlægningen følges imidlertid ikke op af en diskussion og problematisering af undersøgelsens implikationer. Bestræbelsen på at undersøge NSDAP-AO's *organisation og aktiviteter* i Danmark 1932-45 er således kun lykkedes, for så vidt angår det første. Mens organisationens medlemsskare og ledelsesforhold analyseres ganske grundigt, oplyses NSDAP-AO's

aktiviteter og egentlige politik ikke – heller ikke i kapitel 1 („NSDAP-AO: Organisation og politik“). De underspørgsmål, der formuleres (s. 22), taler også udelukkende om organisations- og ledelsesstruktur, omfanget af NSDAP's hvervning i Danmark, partimedlemskabets udbredelse samt udbredelsen af andre nazistiske organisationer i Danmark. Det oprindelige undersøgelsesspørgsmål om politisk betydning er med andre ord opgivet. OBJ's erklærede ønske om at „argumentere for, at NSDAP var en integreret del af den tyske forvaltning i Danmark i 1940-45, og at Partiet med sine forgreninger og tilsluttede organisationer ikke blot ledede og indoktrinerede det tyske mindretal i Danmark, men også øvede en betydelig ideologisk og praktisk indflydelse på dele af det 'omgivende' danske samfund“ (s. 19), kommer dermed til at stå tilbage som et postulat. Hvilken betydelig indflydelse? Hvilke dele af det danske samfund? Der er ikke belæg for at hævde, at NS Frauenschafts „betydning som propaganda- og indoktrineringsorgan blev særlig stor“, blot fordi organisationen ud over rigstyskerne også var åben for folketyskerne i Nordslesvig (s. 211). Alt sammen afføder det en slem mistanke om, at de nazistiske organisationer, der optræder i kapitel 9, tilskrives en betydning for meningsdannelse og politiske beslutningstagere, de slet ikke havde.

OBJ er ikke glad for at lade tvivlen komme de anklagede til gode. Forbehold over for kildematerialet ledsages hyppigt af udtryk som „evident“, „indiskutabelt“ og „utvivlsomt“ og vidner om usikkerhed i argumentationen. I et enkelt tilfælde kommer hans trang til at dømme ligefrem til at overskygge kronologien, som det sker i omtalen af skolens rektor, Leonhardt, der i 1932 udtalte sig positivt om læreren Hans Wäsche og undlod at bortvise ham, „selv om han havde ledet den rigstyske [nazistiske] lærerfraktions oprør (...) til fordel for Modis og Jahn“ (s. 46). Afskedigelsen af de to omtalte nazistiske lærere såvel som Hans Wäschés aktion til støtte for de to kolleger fandt imidlertid først sted et år senere.

Skønt OBJ advarer mod at lade „formodningen sejre over dokumentationen“ (s. 216), undgår han ikke at gøre netop det. Hårdest går det ud over de „fanatiske“ nazifamilier. F.eks. kender han forældrene Horstmann skyldige i gennem deres angiveligt nazistiske opdragelse af deres sønner at have forvoldt disses død ved fronten – vel vidende, at årsagen snarere skal findes i det forhold, at der var krig, og at Horstmann-sønnerne som de fleste i deres årgang ganske enkelt var indkaldt til militærtjeneste. Men OBJ holder sig ikke tilbage fra at dømme over navngivne forældres håndtering af deres børns død og ser hr. og fru Horstmanns forsøg på at fortrænge sorgen som „et godt eksempel på den fanatisme og følelsesmæssige kulde, der i hvert fald tilsyneladende trivedes i hjertet på en ægte nationalsocialist“ (s. 235).

Undersøgelsen af NSDAP-AO's danske gren og dens repræsentanter er først og fremmest værdifuld i kraft af sin kortlægning og identifikation af store dele af dens ledende lag og medlemmernes sociale baggrund og for at bringe NSDAP-AO's ledere i Danmark, særlig Julius Dalldorf, frem i lyset. Vi har endnu til gode at høre, hvilken politik organisationen førte og med hvilken gennemslagskraft. Gerne med lidt færre moralske anfægtelser.

Joachim Lund

| ELSE HANSEN: *Professorer, studenter og polit.er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-1975*, Museum Tusulanums Forlag, København 2017, 436 s., 359,95 kr.

Studenteroprøret i 1968 og den efterfølgende styrelseslov for universiteterne, der blev vedtaget i 1970, er to afgørende begivenheder i den nyere danmarkshistorie. For dansk universitetspolitik betød udviklingen, at professorvældet blev nedbrudt, og det moderne masseuniversitet voksede frem. I historieforskningen fremstår de to begivenheder ofte isoleret og som et brud med den hidtidige universitetspolitik. Det tjener Else Hansen til ære, at hun i bogen *Professorer, studenter og polit.er* graver adskillige spadestik dybere. Således fokuserer hun på perioden fra begyndelsen af 1950'erne til midten af 1970'erne og undersøger universiteternes forandring i lyset af efterkrigstidens samfundsudvikling og politikernes velfærdsstatsidealer. Bogen præsenterer en grundig, arkivbaseret udforskning af velfærdsstatens universiteter, der bygger på Hansens mangeårige arbejde med de sidste 70 års danske uddannelsespolitik.

Else Hansen argumenterer overbevisende for, at de epokegørende universitetspolitiske begivenheder skal ses som et udtryk for stigende statslig indflydelse på universitetsområdet og som et led i en længere udvikling, der tog sin begyndelse i den tidlige efterkrigstid. Fra 1950'ernes begyndelse til vedtagelsen af styrelsesloven var der en konstant forhandling og sommetider konflikt mellem velfærdsstatens samfundsplanlæggere og universiteternes tradition for selvstyre. Hansen tegner et billede af udviklingen, hvor statens påvirkning af universiteterne gik fra at være kompenserende i 1940'erne og 1950'erne til planlæggende i 1960'erne og styrende fra 1970'erne og frem.

Som bogens titel antyder, fokuserer Hansen på tre aktører: politikere og statslige planlæggere, universitetets egne autoriteter (professorer) og studenterne. De statslige planlæggere anlagde et økonomisk og samfundsfagligt perspektiv på universitetspolitikken og koncentrerede sig om at få universiteterne til på bedst mulig måde at opfylde